

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

TREDIE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

Dr. phil., Sognepræst.

SJETTE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDL. G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1887—89.

E. Pontoppidan

som universitetets prokansler.

Ved L. Koch.

I midten af det 18. århundrede begyndte man også her i landet at mærke, at en ny livsanskuelse var ved at arbejde sig frem. Menneskene fik øjene op for livets naturside, der havde været så lidt påagtet og forstået i den foregående tid. Middelalderen havde følt sig knyttet til naturen som den paa en gang dragende og dæmoniske magt, som mennesket ikke kunde modstå; men renaissance, der byggede paa den klassiske oldtids genfundne litteratur, var ligesom denne kun lidet berørt af naturindtrykkene. Idealet blev det regelrette, den lige linje, cirklen og polygonen. Hvor man, som i de franske haveanlæg, kunde iklæde naturen disse former, der var det et vidnesbyrd om, at den havde måttet bøje sig for åndens magt. Nu derimod, da man følte sig stående over for en gammel kulturudvikling, hvis bånd trykkede på mange måder, længtes man efter at vende tilbage til naturen. Sukket efter den havde længe lydt i hjærterne, før Rousseau gav det udtryk. Naturlængselen fandt sit udtryk i poesien, som når Tullin i Majdagen kalder bort fra byens melankolske fængsel ud, hvor Flora reder blomstersenge, hvor bækken risler og lærken synger, og i hyrdepoesien

antog den samme længsel en efter vor mening alt andet end smagfuld skikkelse. Det var den samme åndelige retning, der åbenbarede sig i nationaløkonomien, hvor merkantilsystemet begyndte at vakle for snart at give plads for den fysiokratiske betragtning, og endelig i videnskaben, hvor Linné havde vakt en stor begejstring for naturen, og studiet af denne mere og mere krævede plads ved siden af teologien og de humanistiske studier, og man begyndte at stille naturretten op som en modsætning mod den positive lovgivning, og den naturlige teologi ved siden af den åbenbarede. Ved alt dette var der kommet en uro og usikkerhed i mange hjerter, som det altid er tilfældet, hvor noget nyt arbejder sig frem, der var vågnet en stor iver især hos de unge for at prøve de nye veje til kundskab, og alle, der havde noget af den åndelige bevægelighed, der har lyst til at følge med tiden, måtte føle nødvendigheden af ikke at blive ved at gå i det gamle spor; man måtte indlade sig med de nye tanker og bestræbelser, enten for at modsætte sig dem eller for at lede dem.

Den nye åndsretning havde ved J. H. E. Bernstorff fået en repræsentant i regeringen; vi behøve kun at minde om indkaldelsen af Klopstock, Cramer og Basedow. Men ved siden af ham stod J. L. Holstein, der 1755 var 61 år gammel, og som ret egentlig kunde kaldes Christian VI's mand. Da denne 1735 kaldte ham til oversekretær i det danske kancelli, skrev han til ham: »Lad han al tid som hidtil herrens frygt være visdoms begyndelse, så vil jeg have behag i hans tjeneste, og Gud vil lønne ham derfor.« Holstein har sikkert også bevaret sin gudsfrygt hele sit liv; han siger netop på den her omtalte tid i et brev til en meningsfælle, grev Lynar: »Velsignet være enhver time, hvor vi kunne beskæftige os med Gud« ¹⁾. Han havde bestandig været pietisternes be-

---

¹⁾ Geheimeark. »Mallingiana«, Personalialia privata IV.

skytter, og siden 1740 havde han indtaget den betydningsfulde stilling som universitetets patron, og som sådan måtte det ligge ham nær, så vidt muligt at drage omsorg for, at dette fulgte således med i den åndelige bevægelse, så det både kunde forhindre, at falske retninger udviklede sig, og optage det nye stof, som nu inddroges under videnskabernes område. Som det al tid er tilfældet, havde den ældre slægt mere øje for mislighederne ved, end for nødvendigheden af den nye udvikling, der var begyndt, og de nye synsmåder, der gjorde sig gældende. Den alt omtalte grev Lynar førte jævnlig korrespondence med Holstein; Lynar havde spillet en betydelig rolle som diplomat i dansk tjeneste, og efter Schulins død været lige ved at blive udenrigsminister. Nu sad han lidet tilfreds som statholder i Oldenburg og fordrev tiden ved at samle på historiske portrætter og skrive parafraser over det nye testamente. Han mente, at i Tyskland vilde en overdreven lyst til filosofi styrte folket ned i middelalderens barbari. Ved universiteterne forsømtes sprogene, da professorerne for at få tilhørere fejede sig efter studenternes uvidenhed og holdt forelæsninger på Tysk. Studenterne lærte at føre umodne raisonnementer istedetfor at samle virkelige kundskaber, og forskellen mellem det gamle og nye barbari vilde kun blive, at hint var ledsaget af overtroen, medens dette vilde blive fulgt af vantroen¹⁾. Dette udtales i et brev til Holstein, og dennes egne anskuelser have sikkert ikke været meget forskellige fra hans korrespondents. Men de mænd, der havde tilhørt den pietistiske retning, vare ingeniunde tilbøjelige til at sidde stille med ørkesløse klager over den nye tids vanart. Ti hvor meget der end kunde være, hvortil de måtte stille sig fjendtligt, så var der dog et punkt, hvoraf de særligt måtte føle sig tiltalte. Det var jo nemlig for at fremme, hvad der kunde være til nytte for samfundet som for de enkelte, man så

---

¹⁾ Mallingiana anf. st.

ivrigt søgte nye marker for den menneskelige viden. Man studerede mineralogi for bjærgværksdriftens og botanik for lægekunstens skyld, og opdragelsen skulde reformeres, for at de unge kunde blive mere nyttige borgere end de ældre. Men heri var der noget, hvormed pietisterne måtte sympatisere; ti det var jo egentlig på det verdslige område den samme reform, som de selv havde søgt at sætte igennem på det åndelige, hvor de havde bekæmpet orthodoxien, fordi der i dens dogmatik var så meget, der ikke var nyttigt til salighed. Og dertil kom, at hele den virksomhedslyst og rastløshed, som nu begyndte at ytre sig, måtte tiltale dem. Alle pietistiske retninger, der ikke ere løbne ud i rent sværmeri, have særlig lagt vægt på arbejdets betydning, netop fordi de vilde udelukke så meget af det, der ellers beskæftiger menneskene.

Den egentlig ortodexe retning derimod var langt mindre åndelig bevægelig. Den hvilede i de gamle traditioner, og den var kun lidet tilbøjelig til at slå ind i et nyt spor. Det var denne, som var herskende ved universitetet, hvor pietismen aldrig ret havde kunnet få indpas, og det lader sig næppe nægte, at der her ved midten af det 18de århundrede kun var liden virksomhed i det hele og særlig i det teologiske fakultet. Forelæserne bleve ikke godt besøgte ¹⁾, og den literære virksomhed kan heller ikke kaldes betydelig. Ved Holbergs død 1754 mistedes en professor, hvis berømmelse kastede glans over hele universitetet; men som lærer havde han aldrig haft nogen betydning. Hans collega, J. P. Ancher sen, siger om ham, at han aldrig har disputeret eller læst en time ²⁾, og i ethvert tilfælde er dette rigtigt for tiden efter 1737, da han blev kvæstor. For universitetet var Grams død (1748) af langt større betydning. Han havde, indtil I. Rosenkrands 1740 gik af som kansler, været den

---

¹⁾ J. Møller, Tidsskr. f. kirke og teologi IV. 212.

²⁾ Soransk tidsskrift I, 16.

af professorerne, der stod i nærmest forbindelse med regeringen, og som derved især fik indflydelse i sager, der angik universitetet. Derimod er det tvivlsomt, om han, som J. Møller mener ¹⁾, har bevaret sin indflydelse, da Holstein blev Rosenkrands's eftermand. Gram yndede ikke den forandring i regeringsmåden, der indtrådte omtrent fra 1735, og det er vist, at der kom forslag og påbud fra Holstein som kansler, der ikke vare Gram forud bekendte, og som han ikke kunde gå ind på ²⁾. Det lader sig næppe oplyse, hvad grunden var til, at Holstein besluttede sig til at udnævne en prokansler for universitetet; men sandsynligst er det, at han ikke har været tilfreds med dets virksomhed, medens han tillige har følt, at han ikke var i stand til selv at fremkalde en forandring.

Valget faldt på E. Pontoppidan, der allerede tidligere havde haft en art ansættelse ved universitetet, i det han var en af de mænd af pietistisk retning, der ansattes som ekstraordinære professorer; det synes dog ikke at have været hensigten, at de skulde holde forelæsninger, men snarere at de ved at deltage i censuren skulde lette pietistiske skrifter vejen gennem denne. Pontoppidan deltog ligeledes i arbejdet på den bibeloversættelse, der påtænktes, men som aldrig blev fuldendt. Han var derefter 1747 bleven biskop i Bergen, og derfra kaldtes han nu d. 2. Maj 1755 til sit nye embede. — Han skulde i dette gå kansleren tilhånde i alle ting, og især have tilsyn med økonomien og stipendierne. Han var berettiget til at møde i konsistoriet, hvor han, når stemmerne stod lige, kunde afgøre sagerne, og en gang årlig skulde han afgive indberetning til kongen. Desuden påbydes det, at »dersom nogen uventelig misbrug, forsømmelse eller forhaling måtte fornemmes til hinder for bemeldte akademies fundatsers eller andre vore kongelige befalingers prompte

¹⁾ Tidsskr. f. kirke og teologi, IV. 211.

²⁾ Et eksempel herpå i Hist. tidsskr. 5te række, VI. 300.

efterlevelse, da ville vi allernådigst, at procancellarius, først selv privatim og venligen derom skal advare vedkommende, så at ikke uden i nødsfald føres noget offentligt klagemål. Men dersom dette forsøg findes frugtesløst, da haver han at andrage det for patrono, som ham med råd og dåd er behjælpelig, og, om behov gøres, forskaffer ham vor egen nådige resolution.« Han skulde fremdeles agte på studenterne, og af de dygtigstes navne gøre »en classem selectam, dog hemmelig og uden deklaration«. Han skulde ikke selv holde forelæsninger, men dog per lectiones privatas præparere candidatos ministerii og anstille exercitia concionatoria i regenskirken eller andensteds¹⁾.

I mange måder måtte Pontoppidans valg til prokansler anses for særdeles heldigt. Han havde med rette vundet et anset navn ved sin skribentvirksomhed, og han var en mand med moderate anskuelse, som nok kunde omgås med dem, der i meget tænkte anderledes end han selv; han var desuden en sjælden virksom natur, og var al tid tilrede, hvor han mente, at der kunde udrettes noget godt. Men han var, som hans skrifter noksom udvise, ikke grundig; han synes at have anset det for en let sag at sætte sig ind i anliggender, som dog lå ham fjærnt, og han var meget tilbøjelig til at gå hastigt tilværks uden at overtænke følgerne af de planer, han vilde gennemføre. Vi skulle se, at han derved selv fordærvede sin stilling, og at det kun lykkedes ham i de 9 år, han var prokansler, at udføre meget lidt af sine planer.

I de første år, Pontoppidan var i København, deltog han i en del forhandlinger om reformer ved universitetet og skolerne, hvilke dog her kun skulle nævnes, da de andensteds ere udførligt skildrede. Allerede før hans ansættelse havde Holstein ønsket at pålægge de teologiske

---

¹⁾ Instruxen er trykt i Suhms nye saml. IV. 2. h. s. 20.

studenter at høre naturvidenskabelige forelæsninger, og det var hans hensigt, at de, der her erhvervede sig kundskaber, skulde foretrækkes til gejstlige embeder. Uagtet forslaget vist nok var foranlediget ved et ønske om noget lignende i Pontoppidans »Norges naturhistorie« (1752), turde han dog ikke gå så vidt, men tilrådede, at der vel ved befordringen kunde tages hensyn dertil, medens der dog ikke burde udstedes nogen offentlig bekendtgørelse derom¹⁾. I året 1756 forhandlede der efter Pontoppidans forslag om at dele præstekaldene i to klasser, så at de største kun måtte søges af kandidater med første og anden karakter, samt at hørerne ved latinskolerne skulde have en forret til befordring. Dette sidste vilde konsistoriet ikke gå ind på, hvis det skulde være »en generale regel«, og det første forslag forandrede det således, at kaldene skulde deles i 3 klasser efter de 3 karakterer²⁾. Ligeledes afgav Pontoppidan erklæring over fdn. 23. Juli 1756, hvorved det var tilsigtet at forhindre, at de latinske skoler blev en slags fattigskoler, der overfyldtes af dårligt begavede børn, som kun lokkedes til dem af stipendierne. Men Stampe, der udarbejdede forordningen, siger, at han især fulgte Herslebs koncept til denne, og kun »noget lidet blev taget af biskop Pontoppidans forslag og professorernes erklæring derover«³⁾. Det næste år var Pontoppidan medlem af den kommission, der skulde erklære sig over Oeders plan til *Flora danica*. Kommissionen kunde ikke blive enig, og det var kun efter Holsteins udtrykkelige befaling, den fik affattet en af Holstein, Stampe og Pontoppidan undertegnet erklæring, hvorefter det synes, at den egentlig

---

¹⁾ J. Møller, Tidsskrift for kirke og teologi IV, 257 f. Nyerup, Universitetsannaler s. 315 f. Helveg, Kirkehist. efter reform. 2den udg. II, 145 f.

²⁾ Helveg, anf. st. 147 f.

³⁾ Stampes erklæringer I, 512 f. og 546 f.

havde fundet, at de danske botanikere P. Ascanius og T. Holm vare bedre skikkede til arbejdet end Oeder¹⁾. Endelig skal det bemærkes, at det vistnok skyldes Pontoppidan, at der 1758 gaves de slesvigske studenter adgang til kommunitetet²⁾.

Der er næppe tvivl om, at prokanslerværdigheden fra begyndelsen af ikke er bleven betragtet med venlige øjne af professorerne. Den stillede jo en mand, de kun kunde betragte som deres jævnlige, i et overordnet forhold til dem. Men medens alt dog hidtil var gået fredeligt af, udbrød der 1758 en forbitret krig, der endte med, at Pontoppidan måtte opgive alle de planer, han nærede om at fremkalde en forbedret tilstand ved universitetet.

I året 1757 nedsattes der en kommission for landvæsnet, bestående af grev A. G. Moltke, statsminister Berkentin og O. Thott. Dens hovedopgave var at arbejde på fællesskabets ophævelse; herved må dog ikke forstås bymændenes fællesskab om byens jord; men det var selvfølgelig ofte tilfældet, at flere lodsejere havde ejendom i samme by og således delte herlighedsrettighederne, ligesom flere byer ofte havde del i fællede, skove o. desl. Nu var man begyndt at arbejde på jordens forbedring ved afgrøftning, indhegning o. desl. Men enhver gård, der havde en anden ejer, blev netop på grund af bymændenes fællesskab en hindring for den største lodsejer i at udrette noget til byens gavn. Da der nu ikke tænktes på at ophæve fællesskabet mellem bymændene, ansås det for heldigt, når man kunde samle byerne helt under én ejer. Desuden skulde kommissionen undersøge, om det ikke kunde tillades dem, der havde deres jord særskilt, at lade den indhegne, uagtet D. L. 3. 13. 13 siger: »Bonde må ej indgrave eller indelukke nogen ager, eng eller jordbund uden hans husbonds minde og

---

¹⁾ Stampe, erklæringer. II, 534 f.

²⁾ Hist. tidsskr., 5te række. VI. 309 f.

alle lodsejeres samtykke, ej heller aflukke folke- eller fægang.« Disse forholdsregler have deres interesse, ikke just fordi der opnåedes synderligt derved, men dels fordi det er det første forsøg på at ophjælpe agerbruget ved foranstaltninger, der kunde skaffe større udbytte af jorden, medens man hidtil kun havde tænkt på at gøre dette ved at stramme stavnsbåndet yderligere, dels fordi det blev det eneste forsøg i den retning med bibeholdelse af den gamle ordning af forholdet mellem godsejere og bønder. Var det bleven gennemført, ville det også have gjort bønderne endnu mere afhængige, end de vare iforvejen. Den 29de December 1758 udkom der en af kommissionen forfattet forordning, der bl. a. i et så knudret sprog, at det næsten er uforståeligt, udtaler, at det er kongens ønske, at de største lodsejere skulde overtage de enkelte gårde, andre kunde eje i de byer, der tilhørte dem, og at så vel stiftelser som majorater og embedsmænd kunde vente tilladelse til at sælge sådanne ejendomme. Som stiftelser, opmærksomheden især måtte være henvendt på, nævnes universitetet, kommunitetet, Duebrødre kloster og Københavns magistrat. Denne forordning gjaldt først kun for Sælland, og om den end snart udvidedes til de andre landsdele, var det dog her, der blev sat størst kraft på at drive den igennem. Da stiftelsernes strøgods var så godt som hoverifrit, vilde det være en fortræffelig handel for proprietærerne, hvis de kunde overtage disse mod at udrede landgilden til de hidtilværende ejere, og der indkom i begyndelsen af året 1759 mange forlangender om at overtage flere eller færre af universitetets gårde, deriblandt både fra Moltke og Holstein.

I konsistoriets møde d. 14. Marts 1759 forhandles der om, hvorledes universitetet skulde forholde sig overfor disse fordringer, og det er sikkert gået varmere til under diskussionen, end man kan se af det korte referat i protokollen. Pontoppidan stillede sig nemlig helt paa samme standpunkt som forordningen. Han op-

læste en betænkning, der gik ud på, at professorerne havde frie hænder til at afstå det forlangte gods, og han mente, at de kun vilde have gavn deraf, idet de vilde få den samme indtægt som tidligere, medens de vilde blive frie for den risiko, de hidtil havde været udsatte for; desuden anså han det for en fordel, at de befriedes for at anvende tid på godsets administration. Men han stod ganske ene med denne anskuelse; flertallet var enig i, at man i så vigtig en sag burde betænke sig vel, og at det var rettest at henvende sig til kongen. Dette blev også besluttet, uagtet professor Rosenstand Goiske satte sig derimod; han har altså efter al sandsynlighed villet, at universitetet uden videre skulde nægte at sælge noget af sit gods¹⁾. I den skrivelse, som i henhold hertil affattedes, udtaltes det, at når universitetet skulde afstå de gårde, der allerede vare begærede og efter al sandsynlighed vilde blive det, var der al udsigt til, at det kun vilde beholde nogle slette gårde, som ingen skøttede om. Iøvrigt lagdes vægten især på udtrykkene i fundatsen af 1571, hvori det hed, at »fordrister nogen sig herimod at købe eller pantsætte noget gods fra universitetet, da skal det ingen magt have; men de, som det købendes vorde, skulle for gengæld miste, hvis penge de derfor udgivet haver«, samt at dette gods skulde blive ved universitetet »under Guds evige hævn og straf over dennem, som noget herimod gøre.« Om den øvrige liden del af godset, som var givet ved andre fundatser, hvor forbandelsen ikke fandtes, var universitetet villigt til at forhandle, om det end vilde foretrække, at det også fik lov til at beholde dette; men i ethvert tilfælde måtte der gøres sådanne bud, at universitetet ingen skade led; ti det var at befrygte, at mange vilde tage anledning til at tilvende sig universitetsgods for den blotte landgilde uden at være i stand til eller at bestræbe sig for at gøre noget

---

¹⁾ Konsistoriets forhandlingsprot. 1759. s. 262.

til landvæsnetts forbedring; der var allerede indkommet forlangende om universitetsgods fra sådanne, der slet intet fællesskab havde med det¹⁾. Da tillige Københavns magistrat satte sig imod at afstå noget af Bistrup gods, med mindre der, som det var tilsagt dem i gavebrevet af 1661, gaves tredobbelt hartkorn i Roskilde amt i erstatning, så det ud til, at den påtænkte foranstaltning for deres vedkommende vilde gå helt i stå.

De store godsejere, som havde sæde i kommissionen. erkendte, at når stiftelserne vare så uvillige til at sælge, kunde de ikke selv nøde dem dertil, når det var dem, der skulde overtage deres gods, og de handlede da for så vidt aldeles loyalt, som de foreslog, at der skulde ned-sættes en speciel kommission for at varetage stiftelsernes tarv i de tilfælde, hvor hovedkommissionens medlemmer skulde handle med dem. Men det har sikkert ikke forekommet professorerne betryggende, at det blev Pontoppidan, der tilligemed konferensråd Mogens Rosenkrands fik dette hverv. Denne kommission ned-sattes d. 15. Maj, og d. 25. skrev professorerne til hovedkommissionen og gentog, hvad de havde sagt i deres skrivelse til kongen. De beråbte sig endvidere på Gal. 3, 15: »Ingen rykker dog et menneskes testamente, som er stadfæstet, eller sætter noget dertil«, og da Pontoppidan som et argument for sin mening havde anført, at der før var afstået universitetsgods, især den gang da Frederik II gav strøgods i stedet for Knardrup kloster, gjorde de opmærksom på, at dette var sket 10 år »før den så strengelig klausulerede fundats udkom«²⁾.

Pontoppidan selv var også betænkelig ved det ham pålagte hverv; men dels har han vel ikke godt kunnet frasige sig det, dels har det sikkert særlig tiltalt hans næsten alt for virkelystne natur. Han skrev dog til

---

¹⁾ Konsistoriets kopibog 1759, nr. 481

²⁾ Sammesteds nr. 501.

grev Holstein, at han var bange, det skulde gå ham ligesom biskop Deichmann. Mange af dennes forslag i økonomisk henseende havde været gavnlige, således f. eks. de norske kirkers salg til private, da disse kirker ellers vilde have været øde. »Men uanset hans jordiske herres nåde og protektion en tid lang, blev dog mange hundeharens død.« Han var vel ikke bange for sig selv; ti han var en gammel opslidt mand; men han vilde efterlade sig 10 levende, fattige, mest uforsørgede børn, mod hvilke han ikke gerne vilde opvække publici had, og derfor bad han, at en anden gejstlig mand, biskop Harboe eller hofpræst Bluhme, måtte blive kommissionen tilforordnet for at kunne være ham en medhjælp og et medvidne for publici skyld. Harboe blev derefter beskikket til medlem af kommissionen ¹⁾.

Det viste sig imidlertid, at Rosenkrands og Harboe ikke vare så dristige overfor fundatsernes bestemmelser som Pontoppidan, der bestandig mente, at man nok kunde sætte sig ud over disses ord, når det almindelige bedste krævede det, og »hovedstiftelsen dog blev i sit inderste væsen.« Han beråbte sig atter på det ved mageskiftet med Knardrup givne eksempel og anførte Salomons ord, at en uforskyldt forbandelse rammer ikke (Ordspr. 26. 2). Men resultatet blev, at kommissionen ikke turde tilråde at foretage nogen forandring med universitetets gods, for så vidt det var indbefattet under fundatsen af 11. September 1571. Kommunitetets gods skulde ligeledes bevares, hvorimod magistratsgodsets fundatser ikke fandtes så bindende ²⁾. Hvad der måske også bidrog til, at den specielle kommission var betænkelig ved at fremtvinge salg, var hensyn til bønderne. Professorerne havde med grund udtalt, at deres bønder, der vare så godt som hoverifrie, vilde være ilde tilfredse med at komme under

¹⁾ Sæll. tegn. 1759 nr. 333. Indlæg 18. Maj.

²⁾ Geheimeark. Landvæsenskommissionens kopibog f. 222.

herremændene, og om bønderne her end ikke selv havde beklaget sig over den forandring, man tænkte på at foretage, så var det tilfældet i Fyn, hvor nogle af Odense hospitals bønder indgav et andragende om, at de ikke måtte blive solgte, men derimod få lov til at købe deres gårde selv, om disse så skulde koste 150 rd. pr. td. htk., hvilket var omtrent det dobbelte af, hvad bøndergods den gang antoges for at være værd. Den specielle kommission anbefalede dette andragende, da det ikke burde nægtes bønder at købe deres egne gårde, uagtet den måtte indrømme, at dette ikke stemmede med forordningens hensigt at få fællesskabet ophævet¹).

Når således stiftelserne skulde beholde deres strøgods, vilde det være umuligt at få fællesskabet ophævet i nogen større udstrækning. Kommissionen vilde da omtrent være henvist til at skaffe præsternes annexgårde solgte samt til handler mellem proprietærene indbyrdes, og disse, kunde man sige sig selv, vilde støde på mange vanskeligheder. Hovedkommissionen fandt dog en ny udvej. D. 18. Marts 1761 gjorde den forestilling til kongen om, at det vel ikke skulde forlanges af stiftelserne, at de skulde sælge deres gods, men derimod fandt man ingen betænkelighed ved, at det mageskiftedes med andet gods. Men da proprietærene ikke havde noget sådant at byde i vederlag, foresloges det, at kongen skulde overtage stiftelsernes strøgods og give dem erstatning derfor i Odsherredsgodserne, og da disse ikke vilde slå til, i udkanterne af ryttergodserne. Proprietærene vilde da kunne købe de gårde, de havde brug for, af kongen. Med det af stiftelsernes gods, der var udenfor fundatserne, og med det af magistratens, som den havde erhvervet senere end Bistrup, skulde der da forholdes efter an-

---

¹) Landvæsenskommissionens resolutionsprotokol f. 22.

ordningen, så det skulde sælges, når proprietærene gjorde antagelige bud ¹⁾).

Men nu viste det sig, at rentekamret ingenlunde var villigt til at bringe ofre for at gennemføre fællesskabets afløsning. Thott var 1759 blevet afløst af H. Ahlefeldt som første deputeret, og det er utvivlsomt, at kollegierne ikke med velvillie have set på, at landvæsenskommissionen på mange måder greb ind i deres administration, ligesom den gjorde forestilling til kongen om anordninger, der både vare slet redigerede, og som ikke holdt sig fri for betænkelige indgreb i ejendomsretten, ligesom de vare tilbøjelige til at forholde folk lands lov og ret ved at gøre kommissionens kendelser inappellable ²⁾. Rentekamret nægtede helt at gå ind på kommissionens forslag; godset i Odsherred vilde ikke engang være tilstrækkeligt til vederlag for universitetsgodset; men af de samlede godser i det nordostlige Sælland kunde intet afstås, og af godserne i Antvortskov og Vordingborg distrikter var der alt solgt en del bøndergårde, og der kunde ikke undværes flere, uden at man måtte frygte for, at hovedgårdene ikke vilde kunne få det fornødne hoveri. Desuden var godset i Odsherred særdeles indbringende, da bønderne svarede 2 rd. af hver td. hartkorn i hoveripenge, og man var bange for, at kongens kasse vilde lide tab ved, at proprietærene næppe vilde overtage alt det gods, den fik fra stiftelserne, det slette med det gode ³⁾). Hermed var altså også denne plan strandet; men kommissionen var ufortrøden i at finde nye udveje, og den besluttede at gøre et forsøg på at overbevise rentekamret om, at statskassen intet tab vilde lide. Den havde for længe siden forlangt en ekstrakt af universitetets jordebøger. Da denne nu efter adskillige vanskeligheder var kommen tilveje,

---

¹⁾ Kommissionens kopibog f. 222.

²⁾ Stampes erklæringer V. 412.

³⁾ Kommissionens ekstraktprotokol f. 155 d. 27. August 1762.

udsendtes den d. 26. Marts 1763 til amtmændene, for at proprietærene kunde gøre bud på de gårde, som de vilde overtage. Hensigten hermed var, at handelen kun skulde finde sted, hvis det lykkedes at bevæge regeringen til at mageskifte på den tidligere foreslåede måde. Da professorerne underhånden bleve underrettede herom, bleve de højlig allarmende, idet de antog, at der atter var tale om at nøde dem til at sælge. Under 3. Maj 1763 tilskrev de Thott, som efter Holsteins død var bleven universitetspatron, at de med bedrøvelse havde fornummet, at der endnu var tale om at sælge deres gods. De havde ligeledes hørt, at der var tale om at give dem erstatning i Odsherred; men dette lå så langt fra København, at der vilde være store vanskeligheder ved godsets administration, og de lagde den nye patron på sinde, at han for sit eget navn og eftermæles skyld skulde forebygge, at det i fremtiden skulde hedde, at det var i hans patronats tid, at denne så skadelige og ulykkelige periode for universitetet var indfaldet, og de stærkeste bolværker og grundpiller vare blevne omkastede, og alle kongelige fundatser tilside-satte, efter at de i 200 år havde været bevarede hellig og urykkelig, uagtet også i forrige tider adskilligt af de mægtige mod fundatserne er bleven forsøgt, men ved de daværende patroners nidkærhed og omhyggelighed er bleven hindret og tilintetgjort ¹⁾. Denne stærke appel til patronens pligtfølelse kunde dog sikkert være sparet. Der var kun liden sandsynlighed for, at det skulde lykkes at bevæge rentekamret til at gå ind på den foreslåede handel, og formodentlig er der kun indkommet få bud på universitetets gårde. Landvæsenskommissionen ophævedes

---

¹⁾ Konsistoriets kopibog 1763 nr. 242. Sammenlign Matzen, Universitetets retshistorie II. 282 f. Fremstillingen her er dog bleven ensidig, da forf. kun har benyttet de i universitetets arkiv værende aktstykker.

først 1768, men i dens sidste år gjordes der ingen angreb på stiftelsernes gods.

Universitetets modstand mod at sælge sit gods vakte den gang megen uvillie ¹⁾, og nu ville vel alle være enige i, at det standpunkt, Pontoppidan indtog overfor fundatsernes ord, var det fordomsfrieste. Han havde også ret, når han klagede over, at professorernes tid og tanker optoges af godsets administration, og at det var dette, der optog konsistorium og fyldte protokollerne ²⁾. Den tid, da hans egne forslag bragte uro i den lærde lejr, danner en undtagelse; men både før og efter ere de ovennævnte ord en overmåde træffende karakteristik af konsistoriets forhandlinger. Men dog må eftertiden være professorerne taknemlig, fordi deres modstand forhindrede en handel, der vilde have forarmet universitetet; man stod netop den gang ved begyndelsen af den periode, da den stigning af landejendommenes værdi, som muliggjorde landboreformerne i slutningen af århundredet, begyndte; selv om universitetet i årene omkring 1760 kunde have solgt til datidens højeste priser, vilde det være bleven et stort tab, og skulde proprietærene have rådet for prisen, var den visselig ikke bleven høj. Hertil kommer endnu, at den reform, for hvis skyld salget skulde være iværksat, var af tvivlsom værdi. Var den bleven gennemført, vilde den sikkert have styrket herremændenes stilling og vanskeliggjort stavnsbåndets løsning, ligesom den utvivlsomt havde forøget hoveribyrden.

For Pontoppidans vedkommende var allerede hans forhold under de ovenfor skildrede forhandlinger tilstrækkeligt til at bringe ham i et fjendtligt forhold til professorerne, i hvis øjne det var som en helligbrøde, at den mand, der skulde varetage universitetets rettigheder,

---

¹⁾ Et eksempel herfra er meddelt af Werlauf, *Hist. tidsskr.* 2 række IV, 42.

²⁾ Engelstoft, *Universitetsannaler* 1813, s. 164.

kunde tænke på, hvad der for dem stod som et brud på dets privilegier og fundatser. Men endnu værre blev det, da han samtidig forsøgte at reformere universitetets lærervirksomhed og fremkalde større flid og iver fra professorernes side. Der klagedes over, at der ikke ved universitetet holdtes korte kursoriske foredrag, som kunde endes på et år. Dette var så meget uheldigere, som mange studenter vare for fattige til at opholde sig længere tid ved universitetet, og de fik da kun stumper og stykker af forelæsningerne. Pontoppidan mente vel, at dette onde kunde remederes ved fundatsens adskillige artikler, om den blev efterlevet, og især, hvis rektor ikke bestandig forsømte, hvad der var ham befalet, at gøre indberetning straks efter jul om, hvor vidt enhver professor var kommet; men tilføjer han: »vilde jeg urgere den sag på egen hånd, da måtte jeg vente hårde gensvar.« For at bøde herpå, og vistnok tillige for at skaffe professorerne en efter hans mening gavnlig konkurrence, foreslog han 1759, at det skulde pålægges dekanerne ved kommunitetet at tage magistergraden og derefter holde forelæsninger, hvorfor der skulde tillægges dem 50 rd. årlig af kommunitetet. Det teologiske fakultet frarådede det hele; de fandt det ubilligt at forlange, at dekanerne skulde disputere, og de mente, at de ikke vilde kunne få tilhørere, ligesom de »ej heller turde forsikre, at studenterne vare så vel tjente med at høre dem, som de kunde være med at høre professorerne.« At lønne dem af kommunitetets midler var utilstedeligt på grund af fundatsens så forfærdelige klausuler om disses anvendelse alene til fattige studenter. Det blev derefter opgivet at forlange, at dekanerne skulde disputere; men ved reskript af 4. Maj 1759 pålagdes det dem at holde forelæsninger, mod at de fik løfte om at foretrækkes til befordringer, og da dette formodentlig ikke har været tilstrækkeligt til at bevæge dem dertil, tillagdes der dem kort efter ved et nyt reskript

af 27de Juli de omhandlede 50 rd. årlig af kommunitetet. Dekanerne begyndte derefter virkelig at holde forelæsninger. Det synes, at der kun er bleven udbetalt løn til fire ad gangen; et reskript af 31. August 1759 nævner tre andre, som skulle være de nærmeste til at oppebære denne efter dem, som nu nyde den ¹⁾).

Denne sag vedkom egentlig kun det teologiske fakultet; men allerede tidligere havde Pontoppidan begyndt på en anden, der angik samtlige professorer, idet han indskærpede disses pligt til årlig at disputere. Det var ikke noget nyt, at professorerne vare forsømmelige i denne henseende. Allerede 1652 var det blevet vedtaget, at de, der ikke disputerede, skulde betale en mulkt af 20 rd. ²⁾). Men Pontoppidan siger, at der var ingen andre end afdøde Andreas Højer, som havde betalt denne mulkt, der skulde være delt mellem biblioteket og fattige studenter. Hvis den i tiden 1732—60 var indkommet, vilde den have udgjort over 4000 rd. ³⁾). Men forsømmelsen af disputatserne skadede universitetets rygte, da man var vant til at betragte disse som målestokken for dets virksomhed. Der udkom da den 16. Juli 1756 et nyt reskript, hvorved mulkten fordobledes, og der er i det mindste gjort forsøg på at inddrive den; ti i konsistoriets møde 30. Maj 1759 læstes der en skrivelse fra patronen, at de, der endnu ikke havde disputeret, skulde gøre dette inden 31. Juli; i modsat tilfælde skulde 40 rd. af deres løn tilbageholdes af kvæstor ⁴⁾). Men kvæstor, siger Pon-

¹⁾ Engelstoft, Universitetsannaler 1813, s. 164. Sællandske tegn. 1759 nr. 313, indlæg 25 April 1759. Konsistoriets forhandlingsprotokol 1759 s. 271.

²⁾ Engelstoft, Universitetsannaler 1811, I, 49.

³⁾ Sæll. tegn. 1762 nr. 144. Indlæg.

⁴⁾ Konsistoriets forhandlingsprotokol 1759 s. 267. Det er formodentlig intet godt tegn, at det vedtoges, at skrivelsen skulde circulere, og måske er man også berettiget til at lægge en betydning i, at der i protokollen derefter tilføjes: *abiiit procan-cellarius*.

toppidan, er en from og føjelig mand og vil ikke være den onde, som man kalder det, når en embedsmand gør sin pligt uden persons anseelse. Alt er vel således blevet ved det gamle.

Men i den indberetning, som prokansleren 1761 i henhold til sin instrux indgav om universitetets tilstand, udtalte han sig med stor skarphed om dets mangler, så man uvilkårlig får en følelse af, at det er den bitterhed, han har opsamlet under sin resultatløse strid med det, der her får luft, især når den sammenlignes med indberetningerne fra de to foregående år¹⁾. Han tilstår, at hans bestræbelser for at udrette noget til sand forbedring for universitetet ere slåede fejl. Det monopol, dette universitet har som det eneste i landet, gør, at der mangler kappelyst hos lærerne. Disse ere optagne af mange deres virksomhed uvedkommende beskæftigelser, så vel som af jordegodsets administration. Mange professorer kunne på grund af andet arbejde ikke passe deres forelæsninger, ferierne ere for mange, læsedagene for få osv. Han gør tillige forslag til forandringer, og efter at disse vare blevne noget ændrede af patronen, udkom der d. 18. September 1761 et reskript, som i højeste grad vakte professorernes forbitrelse, så meget mere som deres erklæring slet ikke var bleven indhentet. Det indskærpedes her, at mulkterne for forsømte disputatser skulde betales; men så tillodes det, at når en professor udgav en trykt afhandling, måtte denne træde i disputatsens sted. For så vidt professorerne ikke benyttede det antal ark, universitetets bogtrykker var forpligtet til at trykke frit, skulde resten overlades studenterne, for hvem der skulde fremsættes prisopgaver, der skulde belønnes med 20 rd., som skulde udredes af kommunitetet eller af mulkterne. Da der kun holdtes få private forelæsninger, hvilke

---

¹⁾ Uddrag af alle 3 indberetninger ere trykte i Engelstofts universitetsannaler 1811, I, 193 og 1813, s. 11 og 161 f.

ellers ved andre universiteter vare det vigtigste, måtte der lægges så meget mere vind på, at de offentlige gjorde hele den nytte, de kunde. Kommunitetets store spisesal, der holdtes varm for øvelsernes skyld, skulde derfor benyttes til forelæsninger, da der klagedes så meget over de kolde auditorier. Her, mentes det, kunde to professorer læse samtidig. For at ingen læsetimer skulde forømmes, skulde alle examina, artium undtagen, afholdes på de to ugedage, da der efter fundatsen ingen forelæsninger holdtes. Rektor skulde ved nytårstid indberette, hvor vidt enhver professor var kommet med sine forelæsninger, og endelig skulde der af hensyn til, at de fleste præster vilde få avlsbrug, ansættes en økonomisk professor, der skulde læse på Dansk, og hvem kommunitetsalumniene skulde forpligtes til at høre 4 timer ugentlig. — Det var ikke almindeligt den gang, at man dristede sig til at gøre indvendinger mod et kongeligt reskript, og det må anses for et stærkt tegn på professorernes forbitrelse, at dette skete. De benægtede bestemt, at der ikke holdtes private forelæsninger. Disse vare, siges der, så vel ved Københavns som ved andre universiteter det aller vigtigste, om der end ingensteds stod noget om dem i fundatserne. Forskellen var kun, at de her, hvor studenternes antal var så ringe og de fleste »så extreme fattige«, ikke vare synderlig indbringende. Der holdtes offentlige forelæsninger 4 gange ugentlig, medens der andensteds for det meste kun læstes to, men disse søgtes, hvad også alle vegne var tilfældet, ikke så meget som de private. Forslaget om, at to professorer skulde læse på en gang i kommunitetssalen, var lige så urimeligt, som om to præster samtidigt skulde prædike i en kirke. »Tilhørerne blive forvildede, og andre som tilskuere vilde le af et sådant spectacle«. Det var aldeles umuligt, at examinerne kunde holdes på de to ugedage, da der ingen forelæsninger var, når de forretninger, der ellers forefaldt på disse dage, ikke skulde forømmes, og endelig udbad professorerne

sig, at herefter deres erklæring måtte blive indhentet over ethvert universitet angående forslag, fra hvem det så kom. Dette var så skarp en krigserklæring som muligt mod prokansleren, og vel egentlig også mod patronen, der havde gjort Pontoppidans forslag til sine og i enkelte punkter endog skærpet dem, eller i det mindste haft dette til hensigt ¹⁾. Da prokansleren kom til at erklære sig over professorernes skrivelse, tog han heller ikke blidt på den. Den er, siger han, fuld af udflugter og tergi-versationer. Det er kun halvparten af dem, der holder private forelæsninger; de andre læse enten slet ikke eller kun offentligt omtrent 80 timer årlig, hvilket tilligemed examinerne, c. 20 timer, udgør hele deres arbejde. For deres skyld kræves det, at de offentlige forelæsninger vedligeholdes, da resten er såre uvis. Om kommunitetssalen siger han, at kan der ikke læse to professorer, kan der læse en; men en velgerning skal ikke påtvinges nogen; man læse da i kulden, når man ikke vil i varmen; men fra den tid bør ingen bruge et koldt auditorium som undskyldning ²⁾. Der udkom derefter et nyt reskript d. 26. Marts 1762, hvor der gjordes professorerne en del indrømmelser, således, hvad de også havde andraget på, at den såkaldte disputatio pro loco ikke kunde erstattes af en afhandling. Når de 84 ark, som skulde trykkes frit, ikke benyttedes til disputatser, skulde professorerne først have ret til det overskydende, og studenterne kun, for så vidt de ikke benyttedes af professorerne. Disse befriedes fra at læse på kommunitetet, og det tillodes Anchersen og Rosenstand Goiske på grund af alder og svaghed at læse

---

¹⁾ Pontoppidan havde foreslået, at de professorer, der havde anden kommission, kun skulde betale 20 rd. i mulkt for forsømt disputats, men Holstein havde stillet dem alle lige. Det havde også været ham imod, at en afhandling skulde kunne træde i stedet for en disputats. Sæll. tegn. 1762 nr. 144. Indlæg.

²⁾ Både professorernes og Pontoppidans skrivelser findes i indlæg til Sæll. tegn. 1762 nr. 144, 26. Marts.

i deres hjem. Med hensyn til examiner bestemtes det, at onsdag og fredag eftermiddag, da der dog ikke læstes, skulle benyttes dertil, for så vidt de ikke vare optagne af andre forretninger. Hermed var unægtelig brodden taget af Pontoppidans reformer, og han havde selv forskyldt det; uagtet det er utvivlsomt, at han havde ret i en stor del af sine klager, havde han ved ubetænkte forslag givet professorerne så gode våben i hænder mod sig, at sejren måtte blive deres. Pontoppidans stilling var nu således, at det ikke kan undre os, at han i den øvrige del af sit liv lod universitetet gå sin egen gang. Ethvert forslag fra hans side og ethvert indgreb i professorernes virksomhed vilde jo blive mødt med den største mistro. Dog synes han at have gjort forsøg på at bryde konsistoriets magt ved ligesom at indrette et mindre overkonsistorium. D. 25. Januar 1763 skrev Holstein til universitetet, at det var hans hensigt hver måned at holde et møde med rektor, prokansler, kvæstor samt når det gjordes fornødent, fakulteternes dekaner, for at forhandle om universitetets sager. Kort efter døde imidlertid Holstein, og konsistoriet skrev da til hans eftermand, Thott, og frarådede dette, så fremt ikke alle consistoriales fik adgang til møderne¹⁾. Pontoppidan selv døde d. 20. December 1764, 65 år gammel.

---

¹⁾ Konsistoriets kopibog 1763 nr. 211 og 212.
